

Gereben Ágnes

EGY ELMARADT KIRAKATPER

Iszaak Babel vallomásai

Alig húsz éve – vagy éppen a felgyorsult világban helyesebb volna így mondani: *már* húsz éve – minden áldott reggel megjelentem egy lehangolóan szürke moszkvai egyenlakótelep szélső kockaházában, Iszaak Babel özvegyének ötödik emeleti lakásában. A méltóságteljes és akkor még nem is túlságosan idős hölgy beengedett, bólintott, majd a korabeli szovjet viszonyokhoz képest szolid eleganciafelét sugárzó fogadószobába invitált, ahol a sublót alsó fiókjából, sok-sok kézirat, cikk-kivágás közül némán előhúzott egy gyűrt füzetet. És én az öblös, kényelmetlen karosszékre süppedve egész délelőtt másoltam a térdemen egyensúlyozott papírlapokra a tincaceruzával rótt naplót, amelyet az író 1920 nyarán, a „lengyel hadjárat” alatt vezetett Szemjon Bugyonnij szilaj – s mit tagadjuk, inkább rabló haramiákra meg középkori pogromlovagokra, mintsem a proletár világforradalom osztályharcos katonáira emlékeztető – kózákjai között. Ebben a puha fedelű, gyűrt füzetben már ott voltak a majdani LOVASHADSEREG első vázlatai is, megannyi kezdetleges, görcsös ujjgyakorlat. Furcsa, hogy szinte jelentéktelen változtatásokkal – ott, a füzetben, a szemem láttára! – varázslatos elbeszélésfragmentumok lettek belőlük.

A ház asszonya időről időre megjelent, és teával kínált, finoman elhárítva szüntelen mentegetőzéseimet amiatt, hogy betörtem a csonka család: anya, lánya és a nagyapjára kísértetiesen hasonlító, mégis szép vonású fiúunoka furcsán visszafogott, mosolytalan életébe. Az egykori metróépítő mérnök – akinek a szép ruhák iránti szenvedélyéről olyan megvető undorral írt a Babel házaspárral az 1930-as évek közepén mintegy két évig közös lakásban élő Sinkó Ervin az EGY REGÉNY REGÉNYÉ-ben – Wessely László ajánlására fogadott. Akkoriban ehhez mindkét részről némi bátorság kellett. Antonijina Nyikolajevna azonban erről nem vett tudomást. Csupán annyit kért, hogy az egy hónapig tartó munka során ne másoljam le a napló *teljes* szövegét, mert ezzel közösen vétenénk a szerzői jog hatálya alá eső művek külföldre juttatását a cenzúrahivatal engedélyéhez kötő szovjet törvények ellen. Ami ürügyet szolgáltatott volna arra, hogy újra elodázzák Iszaak Babel válogatott kötetének sokszor ígért megjelenését. Márpedig unokája felnevelésén kívül Babel özvegye éppen a művek publikálását tartotta élete fő céljának. Annak ellenére, hogy tudta: a cenzorok – a kontraszelekció hullámain magasra emelkedett, reménytelenül tehetségtelen embereknek a kiválóság iránti, fojtogató gyűlöletével – durván meghamisítják, megcsonkítják ezeket a szövegeket. Az eredmény száználmas, néha pedig egyenesen mulatságos volt. Ám ezt akkor még nagyon kevesek tudták: a nyugati baloldali értelmiségnek a Szovjetunió melletti agresszív propagandája miatt az 1970-es évek végén Babel holland fordítója sokáig még Nyugaton is szinte csak szamizdatban terjeszthette a LOVASHADSEREG könyvészeti ritkaságnak számító 1926-os első kiadása és a hat évtizeddel később megjelent változat különbségeiről írt dolgozatát. A két szövegváltozat, az ideológiai Mórickaként mindennütt „arra” való utalást sejtítő cenzori éberség e láttelepe ma már aligha okozna meglepetést – talán csak az 1966-os cenzor szexuális természetű álszentségén derülnék.

(Vajon hogy' sikerült Wesselynek elfogadtatnia a magyar kiadásnak a bővérű eredeti Babel-szövegeket nemegyszer „überoló” erotikáját?!)

A napló meg a LOVASHADSEREG szövegének, valamint a lengyel hadjárat bőséges memoáriródmánának néhány évvel később Budapesten is publikált összevetéséből¹ váratlan dolgok derültek ki. Például az, hogy az ellene egykoron felhozott vádakkal szemben Babel egy csöppet sem színezte ki és a legkevésbé sem túlozta el a valóságos történelmi eseményeket. Pedig ezt maga is többször elismerte, s kritikusan az ő korában és később is oldalakon át elemezték a LOVASHADSEREG „hiperbolikus” ábrázolási technikáját. A naplóból kiviláglik, hogy a lengyel hadjárat a szüntelen eső- meg szegénység verte, lankasztóan szürke galíciai tájakkal a háttérben *valóban* színpompás volt. Abszurd, groteszk és szürreális, a folklór meg a *farce* elemeivel. Mint a LOVASHADSEREG. A szövegek összevetése arról árulkodik, hogy Babel nem egy helyen még vissza is fogta amúgy híresen játékos, túlzásokra csakugyan hajlamos képzeletét.

A napló bejegyzéseiből levonható másik érdekes következtetés az volt, hogy az író sokkal jobban viszolygott a szovjet rendszer mindennapi valóságától, mintsem azt korábban egyáltalán feltételezni lehetett. Pedig az önmagának készített feljegyzésekből is látszik: mindent megtett, hogy – miként később Oszip Mandelstam fogalmazott a politikai rendőrségen tett vallomásaiban – „belenőjön” a szovjet valóságba. Ahogy Babel a kockás füzetben véletlenül megmaradt levelében írta: „*Két álló héten át a végső kétségbeesés állapotában éltem. Ez a vad, állati kegyetlenség miatt volt, amelynek tombolása egyetlen percre sem lankadt, meg attól, hogy világosan megértettem, mennyire alkalmatlan vagyok a tisztításra, mennyire nehéz elszakadnom a régi dolgoktól, mindattól, ami talán csakugyan nem jó, de számomra mint kaptár a mézet, árasztja a költészetet.*” És az utókor számára naivitásában elborzasztó folytatás: „*Most már kezdek rendbe jönni. Nos, hát lesznek olyanok, akik csinálják a forradalmat, én meg – nos, én megéneklek azt, ami oldalt van, ami mélyebben rejlik.*”

Az egyetlen kötetnyire sikerült életmű, sajnos, nem tudta megvalósítani ezt a vonzó programot. És nemcsak azért, mert ez lehetetlennek bizonyult a szabadság és az egyenlőség nevében indult, de a társadalomra már a kezdet kezdetétől rabságot és egyenlőtleniséget kényszerítő szovjet rendszer feltételei közepette. Babel alkatilag sem volt alkalmas rá. Az író Belgiumban élt és azóta meghalt húga szintén az 1970-es évek végén küldte el nekem bátyja több száz orosz nyelvű levelének másolatát, amelyek teljes olasz, angol, holland és részben német fordítása akkor már olvasható volt (az orosz azóta sem: a nemrég még „ellenforradalmár” Babel ma túlságosan az előző rendszerhez tartozik, túlságosan „vörös”, hogy episztoláris hagyatékának piaca legyen a pénzhiány ellenére irigylésre méltó módon virágzó oroszországi könyvkiadásban).

A művek kötete és a magánlevelek önálló korpusza mellett mostanában újabb, kétségtelenül *Iszaak Babel írói munkásságának részét* alkotó szövegek válnak ismertté: Oroszországban közel egyidejűleg többen is kiadták az írónak a szovjet politikai rendőrség fogságában tett vallomásait.² Az emocionális, sőt időnként felesleges „anyázásba” csapó kommentároktól eltekintve váratlanul gazdag forrás ez. Csalóka is persze. Hiszen a közzétett dokumentumokból például úgy látszik, mintha Babel neve mindössze néhány nappal letartóztatása előtt, 1939. május 11-én került volna fel először a Lubjanka vallatószobáiban, Nyikolaj Jezsov kihallgatásán. Ez pedig az addigra börtönbe vett írók, politikusok hosszú listáját nézve nyilvánvaló tévedés. Miként az a kínálkozó feltételezés is kockázatosnak tűnik, amely Jezsov említett kihallgatását ok-okozati kapcsolatba hozza Babel elhurcolásával.

A vádak

Ennek előrebocsátásával viszont el kell ismerni, hogy hallatlanul érdekes forrás vált közkinccsé például azzal a jegyzőkönyvvel, amelyben Bogdan Kobulov, az NKVD irodalmi ügyekre szakosodott egyik leghíresebb nyomozója saját nemrégii főnöke, Nyikolaj Jezsov – a Sztálin parancsára letartóztatott „véres törpe” – kihallgatását rögzítette. Moszkvai irodalmi körökben köztudomású volt, hogy Babel közel állt Jezsov odesszai származású feleségéhez; Ilja Ehrenburg alighanem joggal írta az EMBEREK, ÉVEK, ÉLETEM lapjain, hogy „a bölcs rabbit” – így hívta barátját – a szovjet vezetők élete és általában a hatalom iránti lebírhatatlan kíváncsiság vitte a sznob hölgy „irodalmi szalonjába”. Nem tudni, szeretője volt-e Jezsova Babelnak; ezzel egyébként rajtunk kívül a férj, sőt az NKVD 3. osztályú kapitányi rangú nyomozója se volt tisztában. Sok minden másban viszont egy cseppet sem kételkedtek. *„J. Sz. Jezsovának és ezeknek az embereknek a kapcsolata – vallotta a politikai rendőrség volt főnöke a felesége körül forgolódo értelmiségiekre utalva – már csak azért is gyanús volt, mert például Babel, amennyire tudom, az elmúlt években szinte semmit nem írt, gyanús trockista körökben forgolódott, azonkívül szoros kapcsolatban állt egy sor francia íróval, akiket korántsem tarthatunk a Szovjetunió szimpatizánsainak. [...] Azonkívül – igaz, csak személyes megfigyeléseim alapján – gyanítom, hogy a feleségem és Babel között kémkapcsolat is lehetett.*

KÉRDÉS: Milyen tények alapján jelenti ezt ki?

VÁLASZ: *A feleségem szavaiból tudom, hogy körülbelül 1925 óta ismerte Babelt. Mindig azt állította, hogy nem állt vele intim viszonyban. A dolog arra korlátozódott, hogy feleségem kapcsolatban akart állni egy tehetséges, sajátos emberrel. Több ízben az otthonunkba is meghívta Babelt, ahol természetesen magam is találkoztam vele. Észrevettem, hogy Babel követelőző és goromba a feleségemmel. Úgy láttam, a feleségem egyszerűen fél tőle. Világos volt számomra, hogy ezt nem magyarázza a feleségem irodalmi érdeklődése, hanem valami komolyabb dologról van szó. Intim kapcsolatukat már csak azért is kizártnak tartottam, mert Babel ez esetben aligha lett volna olyan goromba vele, már csak az én társadalmi helyzetem miatt sem. Kérdésemre, hogy van-e Babellal olyan kapcsolata, mint Kolcovval [vagyis kémkapcsolata – G. Á.], a feleségem hallgatott, vagy erőltetnül cáfolta ezt. Mindig is gondoltam, hogy bizonytalan válaszával egyszerűen el akarta előlem titkolni Babellal való kémkapcsolatát, nyilván azért, hogy ne avasson be számos ilyen természetű ismeretébe.”*

A szöveg, mint a Lubjanka kazamatáiban rögzített vallomások általában, újra óvatosságra int. Számításba kell venni, hogy többnyire a fogolynak az „aktív nyomozás” alatt vagy után elhangzott szavai kerültek a jegyzőkönyvbe (a szovjet politikai rendőrség *Újnyelvében* így nevezték a kínvallatást). Azonkívül a nyomozótisztek büntetlenségük tudatában, mint látni fogjuk, gyakran meghamisították az eredeti vallomást. Nagyezsda Mandelstam hiába méltatlankodott az emlékirataiban, hogy mit képzelnek ezek az NKVD-ben, még az utókort is hülyének nézik a hiteltelen dokumentumaikkal?! Nem nézték annak: a „mindent szabad” dosztojevszkiji mámorában az utókor egyszerűen nem létezett számukra.

Mindazonáltal Jezsov idézett néhány mondata a letartóztatott alacsony intellektuális és morális színvonalán kívül hitelesen dokumentálja a paranoiás gondolkodástól elszokott utókor számára a Babellal szemben felhozható s alig néhány nappal később fel is hozott vádakat. Például a „nem írást”, amely – erről tanúskodik a kor hangsúlyozottan durva, militarizált szemléletű és szóhasználatú, fenyegetőzésekkel teli szovjet irodalomkritikájának sok száz gyöngyszeme – már az 1920-as évek végétől éppoly gyanús volt, mint az, ha történetesen egy regényíró történelmi témákhoz fordult. A

korabeli Szovjetunióban ugyanis mind a hallgatás, mind a múltidézés a gyönyörű jelen pimasz tagadásaként, ellene való nyílt lázadásként, sőt uszításként értékelődött, mivel kétségbe vonta a VIDÁM FICKÓK című korabeli film dalából országos programmá változtatott szlogent, miszerint „*az élet egyre vidámabb, az élet egyre jobb*”.

Azután Jezsov vallomásából kitűnően gyanús volt a nyugati, általában a külföldi kapcsolatok *puszta léte*, ami az orosz-szovjet kultúrában a sztálini diktatúra előtt és utána is magában foglalta az árulás lehetőségét s ezáltal magát az árulás gesztusát. (A terror meg a végsőig kiszipolyozott gazdaság mellett talán éppen ez volt a rendszer hosszú fennállásának egyik titka: sokáig még legmegátalkodottabb ellenfelei, a koncentrációs táborokat járt másként gondolkodó demokraták is elképzelhetetlennek tartották, hogy a sokat idézett orosz szólásmondás szerint *kivigyék a szemetet a házból*. Ezért rázta meg a demokratikus ellenzék sokat szenvedett tagjait, hogy a szovjet birodalom összeomlását elsőként megjósoló Andrej Amalrik a resztalinizáció viszonyai közepette egyáltalán szóba mert állni a Moszkvában akkreditált nyugati tudósítókkal. A belső tilalmakra-tabukra épülő zárt társadalmat megrendítő igazi áttörést pedig a férje le tartóztatása ellen tiltakozó Larisza Bogoraz nyílt levele jelentette a londoni *Time* címlapján, majd a zsidó aktivisták eleve látványos kudarcra ítélt repülőgép-elrablási kísérlete, amelynek nyomán a világ közvéleménye először volt kénytelen tudomást venni arról, ami felett korábban ideológiai okokból igyekezett szemet hunyni: hogy ugyanis a szovjet zsidók körül valami *nem stimmel*.)³

A nyugati kapcsolatok vádja Iszaak Babellal szemben mindenképpen helytálló volt. A több nyelven, franciául például számos dialektusban is szabadon társalgó író – tessék megnézni a tartását, az arckifejezését a Nyugat-Európában róla készült fényképeken! – hihetetlenül jól, *otthon* érezte magát az európai polgári, értelmiségi közegben. Az orosz kultúra kevés számú képviselőinek egyike volt, akiket Nyugaton nem feszélyezett a kisebbségi és egyszerre felsőbbrendűségi érzéssel elegy idegenség, amely sajátos módon a szovjet korszak végéig – de csak addig! – külföldön, így nálunk is mindig messziről felismerhetővé tette a Szovjetunióból érkezett utast. Babelnál szó sem volt ilyesmiről. Sőt az éles szemű Viktor Sklovszkij már évekkal barátja első nyugat-európai útja előtt, 1924-ben így beszélt róla: „*egy külföldi, Párizsból*”. Ötvenöt évvel később Valentyin Katajev GYÉMANTOS KORONÁM című – magyarul is megjelent, az összes nála jobb orosz íróig gyűlölködéssel ábrázoló – memoárjában azt írta róla, hogy „*idegen testnek érezte magát a közegben, ahol élt... a lelkét Párizs csillapíthatatlan szomja uralta; mindenféle ürüggyel igyekezett külföldre, Párizsba kerülni...*”. És Babel csakugyan remekül érezte magát Nyugat-Európában. Ehrenburgtól az őt politikai vitákba belerángató Szuvarinig sokan megírták, hogy ritka, de hosszú külföldi útjain hősünk egy darab két lábon járó boldogság volt: járta az autószalonokat, a bírósági tárgyalásokat, a tárlatokat és csak úgy, az utcákat. Egyedül írni nem tudott igazán külföldön. Arról nem beszélve, hogy a hármasként – zsidó, orosz és európai – identitású Babel orosz ingben, szláv tájjal a háttérben éppoly „organikus” látványt nyújtott, mint egy párizsi kávéházban; ez azonban már nagyon messze vezet komor témánktól.

A harmadik vád, amely 1939 májusában a politikai rendőrség nemrég még mindenható vezetőjének szájából elhangzott a Lubjanka nyomozótisztjei előtt, Babel és a „trockisták” kapcsolata. Ez is igaz! Az 1920-as évek közepén és második felében a szovjet szellemi élet sajátos módon úgy alakult, hogy valamiféle esztétikai értékek létét elismerő értelmiségi nemigen lehetett más, mint „trockista”. Nem ideológiai, kivált pedig nem aktuálpolitikai megfontolások miatt, hanem az irodalmi életben kialakult

konstelláció nyomán. Az „útítárs” írók – ez is Trockij elnevezése a bolsevik párthoz nem csatlakozó, a rendszert azonban elfogadó alkotó értelmiségről – többnyire az Alekszandr Voronszkij vezetete folyóiratokhoz, almanachokhoz, csoportokhoz csapódtak. A Lenin családjában nagy bizalommal övezett egykori papnövendék, a marxista bolsevik illegális küzdelem régi katonája ugyanis publikációs s vele megélhetési lehetőségeket, emellett pedig egy ideig ideológiai védelmet biztosított számukra. Ám ő maga is, miként előbb-utóbb a bolsevik vezetés szinte minden tagja, ellenzékbe került a gátlástalanul előrenyomuló Sztálinnal és primitív, másodvonalbeli emberekből álló környezetével szemben. E folyamatban a hatalomból és perifériájáról kiszorítottak gyakran óhatatlanul a korábban már félreállított pártellenzékhez sodródtak, nemegyszer csakugyan a trockisták különböző köreihez vagy azok holdudvarához csapódtak – és több-kevesebb joggal süttötték rájuk a lassan gyűjtőnévvé váló „trockista” bélyegét.

A Babellal szembeni vád Jezsov szájából tehát azt jelentette, hogy az író kapcsolatban állt Sztálin ellenzékével. Erőszakkal fenntartott, illegitim hatalom számára, amely ráadásul hagyományosan retteg a tulajdon értelmiségétől, ez csakugyan veszélyes: aki nincs velünk, az ellenünk *lehet*.

Noha Jezsov néhány mondata kifeszítette a Babel elleni vádirat vázát, egyáltalán nem biztos, hogy az ő kihallgatása adta az ötletet az író letartóztatásához. Hiszen például Alekszej Szeckij, az 1939 májusára régen agyonlőtt írószövetségi funkcionárius is megemlítette őt 1937. július 29-i vallatásán, az általa ellenforradalminak nevezett írók sorában, Borisz Pilnyak, a régóta halott Andrej Belij és mások mellett; ezzel közel egy időben Pilnyakból is kiverték Babel nevét a Lubjankán. Ám akkor, úgy látszik, még nem érett meg az idő a letartóztatására.

Néhány vékony dosszié?

Amelynek közvetlen körülményeiről egyébként éppen negyedszázada ismerjük három asszony: a feleség, a család éppen babysitterként a lakásban tartózkodó ismerőse, valamint a tisztelő jó barát előbb cenzúrázott, majd eredeti formában közreadott emlékezését.⁴ Elsősorban Pirozskova szóban is megismételt határozott állítását, miszerint férje letartóztatásakor a „csekesták” csupán néhány vékony dossziét vittek el. Szerinte már csak ezért sem volt érdemes illúziókat táplálni a KGB-ben esetleg fennmaradt Babel-művek iránt (amelyek visszaszerzéséért egyébként ő maga férje elhurcolása után még vagy harminc évig oroszláncként küzdött, amíg kézhez nem kapta az akták *elégetési jegyzőkönyvét*).

Most napvilágra került a másik oldal tanúságtétele, és ez megkérdőjelezi az asszony álláspontját, aki alighanem a szüntelen Babel-mesék áldozatául esett: az író élete utolsó éveiben ugyanis mindenkit – főleg a neki számlálatlanul előleget folyósító szerkesztőségek kéziratbehajtásra érkező képviselőit – azzal áltatta, hogy ír, hogy még csak néhány hétre van szüksége az új művek végleges formájának kialakításához. Moszkvaszerte elterjesztette, hogy otthon egy pántos ládában lelakatolva őrzi a kéziratokat. A folyóiratok küldőnceit meglátván nemegyszer demonstratív módon rátelepedett erre a ládára – amelyben valószínűleg nem voltak új Babel-művek. Hiszen 1934-től többé-kevésbé tudta, később Sinkó Ervinnek gyakran elmondta: nincs számára hely ebben az irodalomban: „...Amíg nem publikálok, addig csak lustasággal vádolnak. Ha azonban publikálnék, egyszerre sokkal komolyabb, sokkal veszedelmesebb vádak zuhatagát idézném erre a kopasz fejemre! [...] Azok között, akik előszóval és nyomtatott betűvel invitálnak táncba, sokan vannak, akik ezt csak azért teszik, mert tudják, hogy amint ráállok az első keringőre... Addio, mare!”

Ebben a helyzetben csak egyvalami háríthatta el *egyszerre* a publikálás veszélyét és a nem publikálás vádját: ha Babel azt állítja, hogy megállás nélkül dolgozik. Így is történt, és Pirozskova alighanem ezért lepődött meg azon, hogy a peregyelkinói nyaralóból az NKVD emberei csak néhány kéziratcsomót vittek magukkal. Vele szemben azonban kénytelenek vagyunk a házkutatást végző három NKVD-snek, Nazarovnak, Koptyevnek és Rajzmannak hinni, akik listát készítettek „*az államvédelmi főosztályra szállítandó*” – vagyis elkobzott – tárgyakról.

„1. I. E. Babel nevére szóló 2977. számú társadalombiztosítási kártya.

2. Cím- és telefonjegyzék – 2 db.

3. Notesz feljegyzésekkel – 3 db.

4. Mindenféle [így!] kéziratok – 9 mappa.

5. Különböző levelek – 10 db.

6. Feljegyzések egyes papírlapokon – 8 db.

7. Könyv Kamenyev szerkesztésében – 1 db.”

A zsákmányt a társadalombiztosítási kártya kivételével két lenvászonzacskóba gyömöszölték, lepecsételték, és a letartóztatott Babellal együtt leadták egy bizonyos G. Kutirjev alhadnagynak, aki az átvételt a 2. osztály 3. egysége nevében eszközölte.

A nyaralóban tartott házkutatást ugyanazon a hétfői napon, 1939. május 15-én egy másik követte, már Babel távollétében, a városi lakásban, miután Moszkva forgalmas központjában az író mögött bezárult a Lubjanka nehéz vaskapuja. Most előkerült az ott készült jegyzőkönyv is: „*A házkutatásnál jelen voltak: Je. P. Sztjepanov, a házkezelőség képviselője és Eszter Grigorjevna Makotyinszkaja nevelőnő.*” Az író egyéves kislányára vigyázó értelmiségi nő férjét és lányát ekkorra már elhurcolták; teljes nevét az NKVD emberei valószínűleg a nyomozók számára rögzítették egy esetleges későbbi felelőségre vonáshoz. A két tanú egyébként viszolyogtatóan cinikus módon a törvényességet volt hivatva biztosítani az NKVD akcióinál; ezt a szerepet a nyaralóban Babel felesége és egy éjjeliőr játszotta.

A lefoglalt és a majdani vádak bizonyítására az államvédelmi főosztályra szállítandó tárgyak sokatmondó listája:

„1. 623 326. sz. személyi igazolvány I. Em. Babel nevére.

2. Szakszervezeti tagkönyv No. 034 613.

3. Látcső, két darab, NN. 257 125, 42 605.

4. Különbféle kéziratok 15 (tizenöt) dosszié.

5. Különbféle rajzok, vázlatok 43 (negyvenhárom) db.

6. Az autótutak sematikus térképe – 1 db. [Az utóbbi két tárgy terrorcselekmények szándékát bizonyíthatja – G. Á.]

7. Külföldi lapok – 4.

8. Külföldi folyóiratok – 9.

9. Különbféle fényképek – 110 db.

10. Filmnegatívok – 12 db.

11. Jegyzetfüzetek – 11 db.

12. Notesz feljegyzésekkel – 7 db.

13. Telefonregiszter – 2 db.

14. Dosszié, benne szerződések, bírósági és más igazolások.

15. Különbféle levelek – 400 db.

16. Levelezés – 254 lap.

17. Külföldi képeslapok és levelek – 87 db.

18. Táviratok – 30 db.”

Szó sincs tehát arról, hogy „néhány vékony dossziét” vittek volna el... Babel pályája szempontjából igazi kincseshánya ez az informatív irathalmaz, amelynek listáján a lát-szólagos rend ügyesen leplezi a káoszt. Nehéz megítélni például, hogy melyik tétel tartalmazza a dedikált könyvekből kitépett ajánlásokat, ugyancsak többnyire „trockis-ták” kézírását, tehát megannyi bűnjelet. Amelyeket ezúttal öt vászonzsák nyelt el, hogy gondosan lepecsételve, átvételi elismervény fejében ismét Kutirjev alhadnagyhoz kerüljenek a Lubjankára. A fogoly számára leltárba vették a fogkrémét, borotvapamacsát, fenőszóját, régi (így szerepel a listán!) szandálját, mosdószivacsát, szappantartóját és kulcsosomóját tartalmazó táskát is. Az átvételi elismervények alján pecsét hirdette: „A bírói szervek által meghozott ítélet után vissza nem igényelt tárgyak, értékek és pénz három hónap letelte után az állam tulajdonába kerülnek.”

A vallomások

1939 májusától kezdve 1940 januárjában történt kivégzéséig Babelt számos kihallgatásnak vetették alá; rögtön letartóztatása után Svarcman kapitány és Kulesov főnyomozó az ún. futószalagrendszerben három nap és három éjszaka megállás nélkül vallatta. Az ekkor készült mintegy ötvenoldalas jegyzőkönyvvel azonban sem ők, sem a főnökeik nem voltak megelégedve. Az ő feladatuk ugyanis – nagy valószínűséggel, ám a dolog természetéből fakadóan mindmáig nem dokumentálhatóan – *egy monstre értelmiségi per előkészítése volt*. Nagy nevekkel és természetesen óriási nyilvánosság előtt: amint az addig megtartott kirakatperekben már szokássá vált, Nyugat-Európából és az Egyesült Államokból meghívott írók, újságírók jelenlétében. Az ő feladatuk az volt, hogy cikkekben, könyvekben adják közre s ezzel világszerte tekintélyükkel hitelesítsék a Sztálin rendszere ellen támadó nemzetközi kémközpontokról szóló képtelen vallomásokat. A politikusok, katonatisztek után az írókra, művészekre került volna a sor. Ezért tartóztatták le Babellal közel egy időben a híres rendező Mejerholdot, valamint a világszerte ismert újságírót (és az NKVD spanyolországi megbízottját), Mihail Kolcovot.

A kínzások között a foglyokkal számos vallomást írtattak a cellájukban. Ezeket később a kényelmes (vagy lusta, esetleg csak műveletlen?) nyomozók zanzásítva felhasználták a hivatalos jegyzőkönyvben. 1996-ban – még mielőtt az orosz levéltárak a törvényi szabályozás áthatolhatatlanná szőtt páncélja mögé bújva újra elzárkóztak volna a világ elől, gyakorlatilag lehetetlenné téve a források tanulmányozását! – kilenc ilyen ceruzával, illetve lila tintával írt Babel-szöveg vált publikussá. „*A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma. Központi Levéltár. Különleges fond. Az R-1252. számú ügy mellélete*” feliratú, „*TITKOS!*” jelzéssel ellátott szürke dossziében csak egyetlen dokumentumon szerepel dátum: 1939. június 21.

A legelső jegyzőkönyvben Babel mintha a nagyobb rossztól tartva önként magára venné azokat a bűnöket, amelyekről Jezsov vallomásában olvastunk. „*Letartóztatásomat számomra végzetes körülményeknek, valamint az elmúlt években tanúsított írói terméketlenségemnek tulajdonítom; ennek következtében az elmúlt években egyetlen valamennyire is jelentős művem sem jelent meg a sajtóban, amit szabotázsaként lehetett értékelni. Vagyis úgy, hogy a szovjet viszonyok közepette nem kívánok írni.*

KÉRDÉS: *Ezzel azt akarja mondani, hogy mint író tartóztatták le, aki az elmúlt években nem adott közre valamennyire is jelentős művet? Nem gondolja, hogy letartóztatása tényének ez a magyarázata túlságosan naiv?*

VÁLASZ: *Önök igaza van, természetesen téllenkedésért, terméketlenségért egy író nem tartóztatnak le.*

KÉRDÉS: *Akkor vajon miben rejlik letartóztatásának valódi oka?*

VÁLASZ: *Sokat voltam külföldön, és közeli kapcsolatban álltam néhány neves trockistával, köztük Voronszkijjal.*”

Írói terméketlenség, külföldiekkel való kapcsolat, trockisták. Egy szörnyű kor szörnyű érvelése. Jól látható célja, hogy a csakugyan naiv, kétségbeesett elterelő hadművelettel a fogoly megpróbálja előre elhárítani a külföld javára történő kémkedés vádját. De a sete-suta fogalmazás még valamit leleplez: az író szavait visszhangzó kérdések feltűnő mesterkéltségét. A vallomások közreadói megfejtették a rejtélyt – a jegyzőkönyv mellett a KGB archívumában megtalálták Babel saját kezűleg írt eredeti szövegét, amelyből a kihallgatási dokumentum „továbbfejlesztett” változata készült. Ez önmagában nem szenzációs felfedezés, hiszen – mint annyi posztszovjet tudományos eredményt, egy napilap, a moszkvai *Szegodnya* publikációja nyomán – 1993 óta ismerjük Mihail Kolcov kihallgatási jegyzőkönyveit, amelyekbe a kérdések közé az NKVD nyomozói csirizzel felragasztották a fogoly kézzel írt, majd ollóval darabokra szabdalt vallomásainak megfelelő részét.

Kényelmesebb volt-e így a vallatóknak? Vagy az írástudó ember iránti önkéntelen tisztelet motiválta őket? Esetleg éppen ellenkezőleg, a cinizmus? Talán mindez együtt. Tény: Babel vallomása is így keletkezett. A zárkában írt eredeti változat, az életéért küzdő fogoly primitív verbális fordulatokba öltöztetett ideológiai engedményeivel együtt is háromdimenziós irodalomtörténétté kerekedett. Voronszkijről például – aki *Krasznaja nov* című folyóiratában, a szovjet korszak első igazi irodalmi fórumán gyakran komoly politikai nehézségek árán is közölte Babel, Pilnyak, Vszevolod Ivanov legjobb elbeszéléseit – az R-1252. számú ügy gyanúsítottja megírta, miként „hozta össze” a fiatal írónemzedék tagjait Trockijjal. *„Voronszkij lakásán 1924-ben vagy 1925-ben felolvasást tartottunk, amelyre Trockij és Radek is eljött. Bagrickij a GONDOLATOK OPANASZRÓL című elbeszélő költeményét olvasta; ott volt Leonov meg még valaki – nem emlékszem rá pontosan, talán Vszevolod Ivanov.*”⁵ *A felolvasás után Trockij az alkotói terveinkről, életüinkről faggatott bennünket, majd néhány szót szőtt a francia regényről. Emlékszem, a tisztán irodalmi kérdésekről Radek megpróbálta politikai témákra terelni a beszélgetést, de Trockij leállította ezt a próbálkozást.*”

Ezt a jelenetet a kihallgatási jegyzőkönyv összeállítói alaposan felvizezték, hosszan ecsetelve, miként iszogattak, politizáltak az írók az akkori pártelit szálláshelyeül szolgáló „Nacional” Szállóban, Voronszkij szobájában, *„trockista tekintetek és értékelés súlya alatt*”. De a vallatók cizelláló buzgalma korántsem szorítkozott az ilyen érzékletes részletekre. Munkájuk ékes bizonyítéka annak, hogy a magát ép ésszel megmagyarázhatatlan okokból baloldalinak nevező szovjet rendszer legfőbb erőszakszervezete, a politikai rendőrség szüntelen, görcsös ellenségteremtő igyekezetében szükségét érezte: mielőtt megöleti áldozatait, dokumentálja azok állítólagos ellenforradalmi tevékenységét. Babel és Jezsova kapcsolatának tisztázása során itt például már szó sincs ledér szexuális vonatkozásokról (amelyeket egyébként Babel elismert a kihallgatásokon). Az 1938 novemberében egy Moszkva környéki szanatóriumban rejtélyes körülmények között – a boncolási jegyzőkönyv szerint luminál-túladagolás következtében – harmincnégy évesen meghalt asszony, a Gorkij által alapított és támogatott *SzSzSzR na sztrojke* című orgánium szerkesztője titkára a készülő értelmiségi per forgatókönyve szerint *illegális rendszerellenes szervezkedést folytatott*. Babelnak azonban a cellájában még csak ennyi mondanivalója volt a „Jezsova-vonalról”: *„Az SzSzSzR na sztrojke munkájába valóban Jezsova, gyakorlatilag e kiadvány szerkesztője vont be. Kisebb-nagyobb szüine-*

tekkel 1936-tól letartóztatásom napjáig dolgoztam a folyóiratnak.” Az 1939. június 15-i kihallgatáson, éppen egy hónappal a fogoly letartóztatása után, Szerikov és Kulesov nyomozó viszont már részletes adatokat követelt Jezsova állítólagos ellenforradalmi szervezetéről – noha arról Babel saját kezű vallomásaiban egyetlen szó sem volt.

„KÉRDÉS: Nevezze meg e csoport személyi összetételét.

VÁLASZ: Jezsova szavaiból ismeretes előttem, hogy szovjetellenes csoportjának tagja volt Ivan Katajev (letartóztatva 1937-ben), Jevgenyija Ceher, a Pártellenőrzési Bizottság munkatársa és Ceher, a férje, egy moszkvai kiadó dolgozója, a neves Komszomol-munkás Bobrisev testvérek (letartóztatva), két Urickij fivér, egyikük, Szemjon, a Kresztjanszkaja gazeta volt szerkesztője, Vlagyimír, a másik az Iszkussztvo kiadó helyettes vezetője (mindketten le vannak tartóztatva).”

A vallomás e részét tehát a nyomozók, pontosabban azok, akikről – többnyire a Kremlből, néha egyenesen Sztálintól⁶ – a feladatukat kapták, a Lubjanka más kazamataiban sorsukra váró rabok ellen kívánták felhasználni. A rabtartók azt csináltak velük, amit akartak – különös módon mégis tényeket, részleteket követeltek Babeltól. Az iménti idézethez hasonlóan primitív pártzsargonban így hangzott a válasz, amelyet alighanem helyesebb a fogolyból kicsikart szavak interpretációjának tekinteni: „Egyszer, amikor valahogy szóba kerültek szovjetellenes munkánk részletei, Jezsova azt mondta nekem, hogy új toborzásokat, defetista munkát kell végezni az ifjúság körében, nem riadván vissza a párt és a szovjethatalom elleni szélsőséges eszközöktől, beleértve a terrort. Megkérdeztem Jezsovát, hol vannak azok a káderek, akikre terroristaterveink megvalósítása során számíthatunk. Jezsova erre azt mondta, hogy kapcsolatban áll Koszarevvel,⁷ aki konkrét terroristamunkát végez, és a saját embereit készítette elő ebben az irányban, de hogy személy szerint kik ezek az emberek, azt Jezsova nekem nem nevezte meg.” Kinek ne jutnának eszébe ezen a helyen a LEVÉL című LOVASHADSEREG-elbeszélés klasszikus sorai: „...Szenyka kiküldött az udvarról, úgyhogy szeretett anyám, Jevdokija Fjodorovna, nem írhatom le azt, hogyan végeztek apánkkal, mert hát kiküldtek az udvarról.” Csakhogy a Lubjankán rendezett pszeudobeszélgést már nem lengte be Babel prózájának franciás bája.

„KÉRDÉS: Ez volt minden terroristabeszélgése Jezsovával?

VÁLASZ: Nem. Egy másik alkalommal, ugyancsak 1937-ben, amikor egyedül maradtunk az SzSzsZR na sztrojke szerkesztőségében, Jezsova azt mondta nekem, hogy a terroristatervek megvalósításában különleges szerepet kell játszania Koszarev ifjúsági csoportjának. És rögtön hozzátette, hogy gyakorlati munkát folytat ebben az irányban Ivan Katajev is, aki csak a kiélezett harci módszert, a terrort ismeri el. Skolnyikova és Glikina [két barátnője – G. Á.] révén, akik rendszeresen találkoztak németekkel, Jezsova létrehozta szovjetellenes csoportunk kordonon túli kapcsolatait [a klasszikus KGB-s nyelvben ez volt a külföld elismerésre méltón pontos neve – G. Á.]. Azonkívül Jezsova igyekezett megkaparintani magának a lehető legtöbb sajtóorgániumot. Ő volt a szerkesztője az SzSzsZR na sztrojke című folyóiratnak, amelynek túlnyomó példányszáma [így!] külföldre ment. Befurakodott a Pravda szerkesztőségébe is, mivel megszerezte a Pravda kiadásában megjelenő Illjusztrirovannaja gazeta szerkesztői posztját. Jezsova annak idején rávette Ordzonikidzét, hogy válasszák őt az Obszecsztvennyica című lap szerkesztőbizottságába, végül pedig Glikina és Skolnyikova révén, akiket ő helyezett el az Inosztrannaja litteratura kiadóba, Jezsova ellenőrizte e kiadó külföldi kapcsolatait. [...]

KÉRDÉS: Idézza fel Jezsovával folytatott utolsó beszélgetéseit!

VÁLASZ: 1937 végén valamely folytatott beszélgetésében Jezsova kijelentette, hogy most egyetlen szovjetellenes szervezet huzamosabb működésére sem lehet számítani, mert a szovjet kormány és a párt éberséget és keménységet nyilvánít az ellenséggel folytatott harcban. Azt mondta, hogy a sértődötték maroknyi csoportjának elégedetlensége nem gyakorolhat valamennyire is érzékelhető

hatást a tömegekre, amelyek – mint ez történelmileg bizonyított – nem tartanak az összeesküvőkkel. Az összeesküvői tervek sikerére csak abban az esetben lehet számítani, ha a jelenlegi vezetést lefejezzük. Jezsova ily módon alapozta meg a terror alkalmazásának szükségességét a szovjethatalom elleni harcban.

KÉRDÉS: És maga hogyan reagált ezekre a kijelentésekre?

VÁLASZ: Én osztottam Jezsova álláspontját.

KÉRDÉS: Voltak-e konkrét terroristatervei?

VÁLASZ: Voltak.

KÉRDÉS: Fejtse ki ezen aljas terroristatervek lényegét.

VÁLASZ: 1937 végén Jezsova, akivel az SzSzSZR na sztrojke szerkesztőségében lévő szobájában találkoztam, kijelentette nekem, hogy Koszarevvel gyakorlati előkészületeket folytatnak a Sztálin és Vorosilov elleni terrorakciók végrehajtására... Jezsova közölte, hogy Betal Kalmikov is végez gyakorlati terroristamunkát: ő évek óta igyekszik elérni, hogy Sztálin Nalcsikba látogasson. Sztálin nalcsiki utazása, mondta Jezsova, lehetőséget adna Kalmikov számára, hogy terrorista-szándékait megvalósítsa.”

„Írói munkásság” a Lubjankán

Betal Kalmikov Babel tervezett regényének hőse volt, Sztálin egyik észak-kaukázusi helytartója. Az író sokáig a nála egy évvel idősebb bolsevikban, a Kabard–Balkár autonómia egyes számú vezetőjében remélte megtalálni a LOVASHADSEREG és az ODESSZAI TÖRTÉNETEK folytatására alkalmas főszereplőt, az elbeszélések – számára mindig kulcsfontosságú – összekötő kapcsát. A kis kaukázusi köztársaságban kemény kézzel rendet tartó, szegényeknek igazságot osztó, harcos kommunista politikus a régóta követelt pozitív hős prototípusa is lehetett volna az 1930-as évekről szóló, olyan nyíra áhitott Babel-regényben. A kortársak, főleg moszkvai íróbarátok emlékezete rengeteg színpompás, abszurd, jókedvű Kalmikov-történetet örökített meg az utókor számára. „Igazi” Babel-elbeszéléseket – amelyeknek azonban mai tudásunk szerint soha nem készült el az írott formájuk.⁸ Bizonyára már csak azért sem, mert a nagylelkű népi hős képe kinosan eltért a saját portáján kegyetlen leszámolásokat rendező kaukázusi bolsevik kényúr valóságos tetteitől. No meg azért, mert a külső és belső körülmények folytán Babel az 1930-as években íróként már csupán árnyéka volt korábbi önmagának (jómagam régóta nem tudok szabadulni az érzéstől, hogy – talán az embertelen körülményektől függetlenül is – egyszerűen annyi volt benne, amennyit megírt. Csak annyi). De legfőképpen persze azért nem maradt meg a Betal Kalmikovról állítólag elkészült könyv, mert szerzőjét és hőseit is meggyilkolták.⁹

Időközben – talán a „stockholmi szindróma” sajátos lubjankai előképeként – Babel egyre jobban beleélte magát a cellája mélyén papírra vetett vallomásokba. Ha szóhasználatában, szempontjaiban alkalmazkodott is a kor követelményeihez, szinte fizikailag érezhető, milyen fontossá vált számára, hogy a lehetőségekhez képest árnyaltan, aprólékos pontossággal fogalmazzon, mintegy önmagának is felidézve a múlt szereplőit, indítékait, hangulatát. „A trockista körökbe A. K. Voronszkij, a Krasznoj nov című folyóirat szerkesztője vezetett be 1924-ben. Neves ellenzékiek és [?! – G. Á.] trockisták vették körül őt: Lasevics, Zorin, Pavel Szmirnov, a kulisszák mögött pedig folyamatosan érzékelhető volt Pjatkov és Szerebrjakov jelenléte. Előttünk, a Krasznoj nov párton kívüli munkatársai (Szejfullina, Jeszenyin, Polonszkaja, Leonov, Vszevolod Ivanov és mások) előtt egyértelműen elítélően szóltak a párton belüli rendszerről, és – noha igyekeztek általánosságokban, elvontan beszélni – szavaik hosszan ható méreggel töltötték el lelkünket és agyunkat.”

A szellemileg nem túl nagyra értékelt Voronszkij (egyébként bergsoniánus) hatása kapcsán Babel többször írt cellája magányában a saját művészetéről is. *„Voronszkij egyik fő parancsolata az volt, hogy maradjunk hűek önmagunkhoz, a stílusunkhoz, a tematikánkhoz. Úgy tartotta, hogy körülöttünk sok minden változhat; az írónak önmagában kell fejlődnie, lelkileg gazdagabbá válnia, és ez a belső folyamat a külső hatásoktól függetlenül alakulhat. Ezzel az útravalóval akartam tovább dolgozni, és ebből fakadt az igazi szovjet téma megragadására tett összes kísérletem kudarca. Meg akartam írni a Jevdokimovtól hallott zvenyigorodi ügyet (Zavgorodnyij meg más banditák elfogását), de nem sikerült, mert a banditákat meg a szovjet embereket nem politikai, hanem csak emberi kapcsolataikon keresztül ábrázoltam. Könyvet akartam írni a mezőgazdaság kolhozosításáról, de az én tudatomban ez a grandiózus folyamat egymástól független apró darabokra szakadt.¹⁰ Könyvet akartam írni Kabardföldről, de félúton megtorpan- tam, mert képtelen voltam elválasztani a kis szovjetköztársaság életét Kalmikov feudális vezetési módszereitől. Írni akartam az új szovjet családról (Korobovék története¹¹ alapján), de itt is fogva tartottak a személyes apróságok, a halott objektivitás. Tíz nehéz évet áldoztam ezekre a próbálko- zásokra, és csak nemrég érkezett el a megkönnyebbülés ideje: megértettem, hogy az én sokak szá- mára fontos igazi témám az önleplezés: egy művészileg hiteles történet egy »jó« ember életéről a forradalomban. És most először könnyűnek látszott a téma; nem fejeztem be, formája megvál- tozott, egy nyomozás kihallgatási jegyzőkönyveinek formáját öltötte...”*

Babel tehát különös, de félreismerhetetlen módon még a szovjet politikai rendőr- ség fogságában is alkudozni próbált: ez az érvelés felépítésében, hangvételében pontos mása az előleg fejében elbeszéléseket követelő folyóiratokkal folytatott nemrégii huza- kodásának. Közben azonban a Lubjankán a számvetésre is volt ideje. *„Nagyon sokan várakozással tekintettek rám; a hosszú hallgatás után nagyszabású, ragyogó, életigenlő műveket vártak tőlem. Hallgatásom adu lett a szovjetellenes irodalmi körök kezében, hiszen az elmúlt évek- ben csupán néhány rövid elbeszélést közöltem (DI GRASSO, A CSÓK, ÍTÉLET, SZULAK), jelen- téktelen tartalmúakat, amelyek mérhetetlenül távol álltak a szocialista építés érdekeitől, és csak ingerelték, elbizonytalanították az olvasói tömegeket. Meg kell mondanom, hogy ebben az idő- szakban nagy írásokon is dolgoztam (piszkozatukat megtalálták az irataim között), de ez a munka gyötrelmesen haladt, fájdalmasan éreztem hazug voltát, az ellentmondást az én változatlanul elvont »humanista« szempontjaim és aközött, amire a szovjet olvasói tömegek áhítoztak: az új emberről szóló művekre, olyan könyvekre, amelyek művészileg megnagyarázzák a jelent, és a jö- vőbe irányulnak. Bevált A. M. Gorkij jóslata, aki sokszor beszélt a rám váró szakutcáról. Gorkij számos alkalommal megpróbált visszatérni a szovjet irodalomba; e beszélgetések során a részéről sok őszinte figyelmet és szenvedélyes gondoskodást tapasztaltam a szovjet művészet iránt. Mélyen fájlalta annak tudatát, hogy én, egyik tanítványa, nem veszem figyelembe bölcs, intő szavát, nem váltom be hozzáam fűzött (meglehet, túlzott) reményeit.*

Én meghallottam az ő hangját, de már későn. Papírjaim között megtalálható egy komédia vázlatja és több rólam szóló elbeszélés, a könyörtelen önleplezés kísérlete, elkeseredett és megkészt kísérlet, hogy jóvátégym a szovjet művészetnek okozott kárt. Irodalmi munkásságomat soha nem vezette az otthon érzése, a társadalmi szolgálat tudata. A velem kapcsolatba lépő művészek ta- pasztalták magukon e terméketlen, meddő világszemlélet pusztító hatását. Nem lehet konkrétan, mennyiségileg meghatározni, milyen kárt okozott ez a tevékenységem, de bizonyosan nagy kár volt. Az irodalmi front egyik katonájaként, aki a szovjet olvasó figyelme és támogatása közepette kezdett dolgozni, Gorkij, korunk leghatalmasabb írója vezetése alatt – dezertáltam erről a frontról, és a szovjet irodalom frontját megnyitottam a dekadens, defetista hangulatok előtt. Bizonyos fokig zavarba hoztam és dezorientáltam az olvasót, a szovjet irodalom hanyatlásáról alkotott kártékony,

provokatív elmélet igazolása lettem. Az általam okozott kárt nem lehet mennyiségileg kimutatni, megszámlálni a mondatokat és a véleményeket, de nagy kár volt. Valós méreteit csak most érzékelem elviselhetetlen világossággal, bánattal és megbánással.” Alku, vezeklés, önostorozás. És remény. Valamennyi minőségében pontosan beleillik abba a képletbe, amelyet legalább *Rubasov* irodalmi sorsa óta ismerünk.

A francia kapcsolat

Nem maradhatott ki a vallomások sorából Babel külföldi útjainak boncolása, amely írói önértékelésénél sokkal jobban érdekelte a nyomozókat. Különösen második franciaországi utazása, amelyről a fogoly saját kezű vallomásában ez olvasható: „1932/1933-as második utazásom alatt megszilárdult a barátságom Ehrenburggal, aki összehozott engem Malraux francia íróval. Mindketten, Ehrenburg és én is megosztottuk Malraux-val a Szovjetunióról rendelkezésünkre álló információt. Ismeretségünk kezdetén Malraux kijelentette, hogy ez az információ azért érdeklő, mert könyvet akar írni a Szovjetunióról; aztán azt mondta, hogy az egyformán gondolkodó és érző emberek összefogása hasznos a világ¹² szempontjából. Ehrenburg is, én is gyakran találkoztunk vele, mindent elmondtunk neki, amit csak tudtunk. Én személy szerint többször írtam neki Moszkvában élő fivérének, Roland Malraux-n keresztül.

Malraux többnyire az új szovjet családi viszonyokról, a légierőnkéről, a művészet szabadságáról kérdezett bennünket. Tudomásom volt róla, hogy Malraux számos tekintélyes francia államférfihez közel áll, ezért nem tartom lehetségesnek, hogy a vele fenntartott kapcsolatot ne ismerjem el kémkapcsolatnak.” (A fogoly egyébként csodálatra méltón gördülékeny stílusában a ketős tagadás nem nyelvhelyességi hiba, hanem makacs küzdelem az életért.)

Ehrenburg élete végéig úgy hitte – sőt az amúgy tévedésekkel és ferdítésekkel teli EMBEREK, ÉVEK, ÉLETEM című memoárjában hálával emlegette –, hogy Babel soha nem vallott ellene a börtönben; máskülönben maga is a Lubjankára került volna. A szovjet politikai rendőrség, maga a rendszer azonban nem a formális logika alapszabályainak engedelmességet – Ehrenburg és sokan mások részben azért maradtak életben, mert fél évvel letartóztatása után mind Babel, mind a *monstre* értelmiségi per fővádlottainak kiszemelt két másik értelmiségi, Kolcov és Mejerhold egymástól függetlenül visszavonta a kínzás hatására tett vallomását. Ehrenburgot emellett főleg az mentette meg, hogy – ezt is kevesen mondhatták el magukról! – a szovjet vezetésnek szüksége volt a szolgálataira. A cellában Babel mindenesetre még ezt írta róla: „Minden értesülését megosztotta Malraux-val, engem pedig figyelmeztetett, hogy Malraux-n kívül senki mással ne folytassak [bizalmas – G. Á.] beszélgetéseket, Rolland-ban pedig ne bízzak. Tiltakozott Rolland szovjetunióbeli utazása ellen, jelentéktelen, felesleges embernek tartotta őt. Ehrenburg általában rendkívül szófukar volt, és nehezen ismerkedett.¹³ Malraux-val való kapcsolatát azzal magyarázta, hogy ő jelenleg a fiatal, radikális Franciaországot jeleníti meg, és befolyása egyre növekszik. Rendkívül fontosnak tartotta, hogy sikerüljön őt megtartani a Szovjetunió vonzáskörében, és hevesen tiltakozott, ha a szovjet képviselők nem mutattak iránta kellő figyelmet. Nekem azt mondta, hogy Malraux szavára a francia kormánykörök legkülönbözőbb csoportjai hallgatnak, Daladier is, Blum is, Herriot is.”

Ugyanez a passzus a kihallgatók politikai és nyelvi kreativitásának köszönhetően így alakult át a letartóztatás után, 1939 májusában kelt, jellegzetesen szovjet stílusú jegyzőkönyvi vallomásban: „VÁLASZ: Mivel többé semmit nem kívánok eltitkolni a nyomozás elől, az igazságnak megfelelő vallomást akarok tenni kémkapcsolataimról, amelyeket I. Ehrenburg szovjet író révén alakítottam ki André Malraux francia íróval.

KÉRDÉS: Figyelmeztetjük magát, hogy ha csak a legkisebb kísérletet teszi ellenséges tevékenysége bármely tényének eltűnésére, a nyomozás haladéktalanul le fogja magát leplezni. Most pedig közölje, hol, mikor és milyen felderítéssel létesített kémkapcsolatot!

VÁLASZ: 1933-ban, második franciaországi utam során André Malraux író Franciaország javára végzett kémtevékenységre szervezett be.

Mivel Ehrenburg révén léptem vele kapcsolatba, engedélyt kérek, hogy részletesen beszélhessek az Ehrenburggal való találkozásaimról és a vele kialakult kapcsolatokról.

KÉRDÉS: Ha ennek köze van a maga kémtevékenységéhez, akkor beszéljen!

VÁLASZ: 1927-ben ismerkedtem meg Ehrenburggal egy párizsi kávéházban, de ez nagyon rövid ismeretség volt, és csak következő párizsi utam alkalmával, 1933-ban vált barátsággá.

Ekkor ismertetem össze Malraux-val is, akiről rendkívül nagy véleményemmel, úgy jellemezte előttem, hogy Malraux a fiatal, radikális Franciaországot jeleníti meg. Többszöri találkozásunk alkalmával Ehrenburg elmondta nekem, hogy Malraux szavára hallgatnak a legkülönbözőbb francia kormánykörök, ráadásul befolyása az évek során még növekedni fog, amit a későbbi körülmények valóban igazoltak is.

KÉRDÉS: Fejezze ki magát világosabban! Milyen körülményekről beszél?

VÁLASZ: Malraux népszerűségének gyors növekedésére utaltam Franciaországban és határain kívül.

KÉRDÉS: Mit tanácsolt önnek Ehrenburg a Malraux-val való viselkedés tekintetében?

VÁLASZ: Malraux nagyra becsült engem mint író, ezért Ehrenburg azt a tanácsot adta nekem, hogy minden lehetséges módon erősítsem a vele való kapcsolatot.”

A vallatók primitív nyelvezeténél csak a cinizmusuk volt nagyobb.

„**KÉRDÉS:** Milyen céllal?

VÁLASZ: Szovjetellenes beállítottságú lévén, s mert hozzám hasonlóan értékelte a helyzetet a Szovjetunióban, Ehrenburg többször bizonygatta nekem, hogy a párizsi talajon erős támaszra van szükségünk, Malraux-t pedig e támasz legjobb biztosítékának tekintette.

KÉRDÉS: Mégsem világos, mi szükségük volt maguknak erős támaszra a francia talajon. Talán nem volt ilyen támaszuk szovjet területen?!

VÁLASZ: Csaknem az egész családom külföldön él: anyám és nővérem Brüsszelben, tízéves lányom és első feleségem Párizsban. Ezért előbb-utóbb szándékomban állt Franciaországba költözni, és erről egyebek mellett beszéltem Malraux-nak is.

KÉRDÉS: Írja le részletesen Malraux-val való találkozásait és beszélgetéseit!

VÁLASZ: 1933 nyarán egy Malraux-val való találkozásomon, az ő párizsi lakásán, a Bac utca 33. szám alatt azt mondta nekem, hogy Ehrenburgtól tudja: szeretnék Franciaországban élni. Malraux kijelentette, bármely pillanatban kész az ehhez szükséges segítséget nekem megadni, a többi között megígérte, hogy segít műveim francia nyelvű kiadásában. Még azt is mondta, hogy kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezik a francia politikai elitben, és legjobb barátainak sorában megemlítette Daladier, Blum, valamint Herriot nevét. E beszélgetés előtt Ehrenburg azt mondta nekem, hogy Malraux-nak elég megjelenni valamely francia minisztériumban, és bármilyen kérését azonnal teljesítik.

A Malraux-val való barátságot nagyra értékeltem, éppen ezért örömmel fogadtam ajánlatát, hogy legyünk kapcsolatban, kölcsönösen segítsük egymást. Ezek után elváltunk. Egyik következő találkozásunkon már a praktikus kérdésekre terelte a szót, kijelentvén, hogy a hozzánk hasonlóan egyformán gondolkodó és érző emberek összefogása hasznos a világ és a kultúra szempontjából.”

Ez egészen apró csúsztatás: Babel saját kezű vallomásában Malraux-nak a Szovjetunióról tervezett könyve kapcsán, annak motivációjaként írta le ezt a mondatot, míg

a jegyzőkönyvben mint saját disszidálási tervének mozzanata tűnik fel, és így máris a „kémkapcsolat” szerves részévé válik. A vallomás pedig eközben a nyomozók éberségének megnyilvánulásával, majd – munkájuk eredményét bizonyítandó – a fogoly megtört engedelmességének kifejezésével folytatódik.

„KÉRDÉS: *Milyen tartalmat tulajdonított Malraux »a világ és a kultúra ügye« kifejezésnek?*

VÁLASZ: *Amint az további vallomásomból látható lesz, a világ és a kultúra számunkra közös érdekeim az én Franciaország javára végzett kéntevekenységemet értette.*

Malraux tudatta velem, hogy nagy könyvet készül írni a Szovjetunióról, de nem rendelkezik ehhez elégséges információforrással. Azt csak egy olyan író biztosíthatná számára, aki állandó jelleggel a Szovjetunióban él. Ezután kölcsönös információcserét ajánlott, amit én elfogadtam. Kilitásba helyezte, hogy gyakran jön majd a Szovjetunióba, és javasolta, hogy távollétében az információátadás ügyében lépjek kapcsolatba »közös barátunkkal«, Ehrenburggal.

KÉRDÉS: *Pontosítsa kéminformációi jellegét, amelyek iránt Malraux érdeklődést tanúsított!*”

Nemcsak az alaktalan kérdés, hanem a hasonlóan formátlan válasz is mutatja, hogy a nyomozók elfáradtak; Babel aligha ejtett volna ki ilyen pongyolán megfogalmazott, apparátusi szóhasználatú mondatokat:

„VÁLASZ: *Szavai szerint Malraux a legkülönbözőbb problémákkal foglalkozott, amelyek a Szovjetunió érdekeinek legszélesebb körét érintették. A szovjet szocialista erkölcs és mindennapok problémái iránti állítólagos érdeklődésének álarca alatt valójában igazi kémfigyelmet tanúsított a szovjet repülés állapota (ő maga egykori hadirepülő), az ejtőernyőssport és általában a sport iránt. Emellett részletes jellemzést követelt tőlem egyes szovjet írókról és kiemelkedő államférfiakról. 1934-es moszkvai tartózkodása alatt, amint arról később tudomást szereztem, Malraux szoros kapcsolatba került Paszternak és Jurij Olesa szovjet írókkal.*”

Végjáték

1939. október 10-én, utolsó kihallgatásán Babel – miként tőle függetlenül a tervezett kirakatper két másik főszereplője is – visszavonta vallomásait, pontosabban azok másokra terhelő passzusait, elismerve ugyanakkor, hogy ő maga a francia titkosszolgálatnak dolgozott. Mindez nem késleltette a vádirat összeállítását, amelyet már október 13-án Babel elé tettek. November 5-én, majd 21-én a vádlott újra írásban kérte az ügyészségtől, hogy ne vegyék figyelembe másokról adott információit. Decemberben újra: „Szüntelenül kínoz a gondolat, hogy vallomásom nem szolgálja az igazság kiderítését, sőt félbrevezei a nyomozást.” Valamikor ezt követően dőlhetett el a Kremlben, hogy – mindenekelőtt a három fővádlott „használatatlansága” miatt – lemondanak a tervezett kirakatperről. Ezért került 1940. január 26-án Babel a trojkának nevezett rögtönítélő bíróság elé, amely általában húsz percet szánt egy-egy ügyre. Babel, mint aki szörnyű álomból ocsúdik, megpróbált szembeszállni a kövérkés arcú Vaszilij Ulrih elnökkel, követelvén, hogy elolvashassa a vádiratot, ügyvédet fogadhasson, és idézzék meg az általa megnevezett tanúkat. Mindezt elutasították – jogosan, hiszen az igazságszolgáltatás keretein kívül létrehozott „trojkákról” szóló 1934-es rendeletben szó sincs az efféle burzsoá fifikákról. Babel ezek után a „Bűnösnek érzi-e magát?” kérdésre határozott nimmel válaszolt, és vallomásait hazugságnak nevezte, pontról pontra cáfolva azt, amit kivertek belőle.

„KÉRDÉS: *Hát a külföldi kapcsolatait? Azokat is tagadja?*

VÁLASZ: *Voltam Sorrentóban, Gorkijnál. Voltam Brüsszelben, az anyámnál, aki ott él, 1926-ban távozott nővéremmel. [...]*

KÉRDÉS: *Malraux-ról se tudott semmit?*

VÁLASZ: *Malraux-val jó barátságban voltam, de nem akart engem beszervezni. Az irodalomról beszélünk, a hazánkról...*

KÉRDÉS: *De hát maga vallotta, hogy kémkapcsolat fűzte Malraux-hoz?!*

VÁLASZ: *Ez nem igaz. [...] Mit mondhattam volna neki a légierőnkéről? Csak azt, amit a Pravdából tudtam. Másról meg nem is kérdezett. Határozottan tagadom, hogy kapcsolatban álltam volna a francia felderítéssel. Az ausztriaival sem...*

Az utolsó szó jogán Babel nem egészen egy perccel beszélt. Így fejezte be: „Csak egyet kérek: adjanak lehetőséget, hogy befejezzem az utolsó munkámat.” A „bírótság” visszavonult, majd szinte azonnal megjelent, és kihirdette a halálos ítéletet. Másnap hajnalban fél kettőkor Babelt agyonlőtték, és még aznap elhamvasztották. Február 2-án volt Mejerhold és Kolcov, 4-én Jeczov kivégzése. Hamvaikat bizonyítatlan adatok szerint közös gödörben földelték el Moszkva közepén, a Donszkij-kolostor temetőjében.

Jegyzetek

1. ISZAAK BABEL ISMERETLEN NAPLÓJA. Akadémiai, 1989.

2. Vitalij Sentalinszkij; RABI SZVOBODI. V LITYERATURNIH ARHIVAH KGB. (A SZABADSÁG RABJAI. A KGB IRODALMI ARCHÍVUMAIBAN). Moszkva, Parusz, 1995; Szergej Povarcov: PRICINA SZMERTYI – RASSZTREL. HRONYIKA POSZLEDNYIJ DNYEJ ISZAAKA BABELJA. (A HALÁL OKA: AGYONLÖVETÉS. ISZAAK BABEL UTOLSÓ NAPJAINAK KRÓNIKÁJA). Moszkva, Terra, 1996.

3. Eduard Kuznyecov: TAKARODJ AZ IZRAELEDBE! *Valóság*, 1993/2. 88–101. o.

4. VOSZPOMINANYIJA SZOVREMENNYIKOV O BABELÉ. Moszkva, 1972. Antonyina Pirzskova, Eszter Makotyinszkaja és Tatyana Sztah írása. Az özvegy szerint azonban Sztah órákkal a letartóztatás előtt távozott moszkvai lakásukról, és csak elképzelte, hogy tanúja volt az aktusnak (l. „Wallenberg-effektus”); Sztah azonban kijevi beszélgetésünkön számos hiteles, kitálthatatlan részletet közölt róla, és a most napvilágra került források is őt látszanak igazolni.

5. A körülményes fogalmazás oka személyes érintettség: Babel Misa nevű fia Vszevolod Ivanov családjában nevelkedett, mivel hároméves kapcsolatuk után Babel nem vette el a gyerek anyját, Tamara Kasirinát, aki fia születését követően Ivanovhoz ment férjhez. Gorkijnak és másoknak írt leveleiben Vszevolod Ivanov még nagyobb viszolygással, sőt gú-

nyosan nyilatkozott Babelről, „erről az orosz lelkű zsidóról, akinek zűrzavar van a fejében”.

6. Ez a Zsidó Antifasiszta Bizottság elleni eljárásban, a Sztálin-korszak sorozatos népirtásainak ma legjobban dokumentált esetében már bizonyított tény. G. Kosztircsenko: V PLENU U KRASZNOGO FARAONA. Moszkva, 1994; NYEPRAVEDNIJ SZUD. POSZLEDNYIJ SZTALINSZKIJ RASSZTREL. Moszkva, 1994; JEVREJSZKIJ ANTYIFASISZTSZKIJ KOMITYET 1941–1948. Moszkva, 1996. Hasonlóképpen Sztálin közvetlen utasítására hajtották végre a szovjetunióbeli népek deportálását is a második világháború előtt és után; Sztálin és Berija erről szóló titkos levelezését, a „Különleges dosszié” dokumentumait Nyikolaj Bugaj adta közre kéttucatnyi publikációban. L. Berija–I. Sztálinu: „SZOGLASZNO VASEMU UKAZANYIJU...” Moszkva, 1995. Babel ügyében egy Berija által 1939. június 7-én Zsdanovnak írt titkos feljegyzésről tudunk, amelyhez az NKVD új főnöke mellékelte „*Iszaak Emmanuilovics Babel volt írószövetségi tag szovjetellenes kémtevékenységéről készült vallomásának jegyzőkönyvét*”.

7. Alekszandr Koszarev (1903–1939) – huszonhárom éves korától neves Komszomol-vezető volt, 1929 és 1938 között, letartóztatásáig a Komszomol központi bizottságának főtitkára, Sztálin egyik kedvence. A kommunista ifjúsági szervezet teljes vezérkarának likvi-

dálása során tartóztatták le 1938-ban; nyilvános perére nem került sor, egyszerűen kivégezték. Nem világos, milyen céllal forszírozták Babel kihallgatása során az ő „vonalát” – csak feltételezhető, hogy az NKVD-t a Kremmel szembeni, ez esetben utólagos bizonyítási kényszer motiválta.

8. Vlagyimir Kantorovics: BABEL RASSZKAZI-VAJET O BETALE KALMIKOVE. In: VOSZPOMINANIJA O BABELE. Moszkva, 1989. 167–179. o. A szerző említi ugyan, hogy a kaukázusi hadfiról szóló elbeszélései közben Babel papírlapokat vagy talán füzetet tartott a kezében, ám abba egyszer se pillantott bele.

9. Babel vallomása egyébként Betal Kalmikov említése után így folytatódott: „*Ily módon két terv is létezett a terroristaterv végrehajtására. Az egyik arra az eshetőségre, ha Sztálin Nalcsikba utazik, a másik pedig Jezsovék kremlbeli lakására koncentrált, mint olyan helyre, amely a legalkalmasabb a terrorakció megvalósítására. A végrehajtókat Jezsovának vagy Koszarevnek kellett volna a helyszínre juttatnia, mivel mindkettőjüknek megvolt az ehhez szükséges valamennyi belé-*

pője. Ha a Kremlben nem sikerült volna a terrorakciót végrehajtani, akkor annak helyszíne Sztálin és Vorosilov nyaralója lett volna.”

10. A tervezett kolhozregény két ismert fejezete, a GAPA GUZSVA és a KOLIVUSKA valójában remekmű – de éppen ezért a maga szörnyűségében láttatja az orosz parasztság tönkretételét, és így nem volt folytatható.

11. Sztahanovhoz hasonló sikerű feltaláló-vaskohászok dinasztiája; a családfő, Ivan Korobov (1882–1952) az 1930-as években Szovjetunió-szerte a legjobb termelési eredményt érte el a makajevszkojei nagyolvasztóban. Fiai közül Pavel vaskohászati miniszterhelyettes, Nyikolaj és Ilja mérnök-feltaláló lett. Ők a hősei Alekszandr Bek magyarul is kiadott ÚJ KI-NEVEZÉS című regényének, amely a szerző életében nem jelenhetett meg.

12. Az orosz „mir” szó, mint ismeretes, „békét” is jelent; a vallomásokban végig mindkét értelemben visszatér.

13. Ehrenburg valójában közismerten bőbeszédű volt, és nagyon szeretett ismerkedni.

Kun Árpád

PALINÓDIA

Tudod én nem tudom még nem tudom mi volt ez.
Láttalak elmenni tétova volt a lépted.

Alig egy hátizsák volt hirtelen pakoltál.
Alig létező lény voltál már nem te voltál.

Alig hogy együtt voltunk csak egy élet telt el.
Nem vagyunk már együtt látom hogy mégse telt el.

Kibontottuk megvetettük már nem az ágyunk.
Süt a cserépkályha hiányzunk nem hiányzunk.

Valaki elment innét valaki még itt van.
Aztán ő is elmegy ott maradnak a múltban.

És minden megtörtént már a minden csak ennyi.
Tétova volt a lépted láttalak elmenni.